

worden verklaard door de lage participatiecijfers van gehuwde vrouwen, de dominantie van burgerlijke gezinsidealen en de hoge vruchtbaarheid. Die slotsom zal weinig historici schokken.

In wezen is *Facts and fairy tales*, anders dan men van een econoom zou verwachten, een descriptief boek. Pott zet de feiten vanuit verschillende invalshoeken nog eens op een rij, maar biedt weinig nieuws. Wellicht kunnen economen met dit boek hun historisch inzicht verdiepen, al ontbreken belangrijke stukken uit de historiografie (het proto-industrie debat bijvoorbeeld). Voor historici zijn de beknopte, maar heldere inleidingen op de relevante stromingen in de economische theorievorming van belang.

Al met al blijft de lezer, ondanks de bewondering voor het vele werk dat de auteur in dit fraai uitgegeven boek etaleert, na lezing teleurgesteld achter. We wachten met spanning op het aangekondigde interpretatieve vervolg, want het onderwerp verdient onze aanhoudende zorg.

Th. L. M. Engelen

M. Bosch, *Het geslacht van de wetenschap. Vrouwen en hoger onderwijs in Nederland 1878-1948* (Dissertatie Rotterdam 1994; Amsterdam: SUA, 1994, 597 blz., f65,-, ISBN 90 6222 257 9).

Tegen het einde van haar fascinerende studie over de relatie tussen vrouwen en wetenschap, waarop zij begin 1994 cum laude aan de Erasmusuniversiteit te Rotterdam promoveerde, wijdt Mineke Bosch een hoofdstuk aan Nederlands' eerste vrouwelijke hoogleraar, de biologe Johanna Westerdijk (1883-1961). De succesvolle carrière van deze strijdbare pionierster in het universitaire bedrijf heeft altijd tot de verbeelding gesproken. Maar Bosch was niet geïnteresseerd in het succes. Zij ging op zoek naar 'het andere verhaal': de manier waarop Westerdijk, vanaf haar benoeming in 1917, als nieuwkomer in mannelijk professorenland omging met betekenissen van sekse in de wetenschap.

Toch leest ook Bosch' verhaal in eerste instantie als een *successtory*. Westerdijk slaagde erin voor zichzelf en haar omgeving gelijkwaardiger sekseverhoudingen te realiseren. De tactiek die zij hierbij hanteerde bestond uit humor en parodie. Via die 'unieke strategie' kreeg ze vrouwen zover dat ze hun spreekwoordelijke bescheidenheid aflegden en zich wetenschappelijk gingen profileren, en zette ze mannen aan het denken over hun vanzelfsprekend lijkende rol als dragers van wetenschap en daarmee over hun mannelijkheid.

Maar Westerdijks succesvolle seksestrategie was, aldus Bosch, wel situatiegebonden. Om te beginnen kon Westerdijk, in haar functie van hoogleraar-directeur van een bloeiend laboratorium, zelf een stempel op haar omgeving zetten. Bovendien was haar specialisme, de fytopathologie (leer der plantenziekten), een nieuwe loot aan de biologische stam, die nog niet voor vol werd aangezien en daardoor voor vrouwen relatief gemakkelijk toegankelijk was. Toen dat beeld na de tweede wereldoorlog door de zegetocht van de penicilline veranderde, kwamen vrouwen gaandeweg in de marge van dit vak terecht.

Was het gevestigde wetenschapsbedrijf inderdaad zo weerbarstig? Volgens het toonaangevende *Zeventig jaar vrouwenstudie* van Marie van der Kolf, verschenen in 1950 en tot nu toe beschouwd als het standaardwerk over dit onderwerp, viel dat reuze mee. Zeker, vrouwen hadden in het verleden strijd moeten leveren om toegelaten te worden tot de universitaire studie, maar vrouwenstudie (niet te verwarren met het huidige begrip 'vrouwenstudies' waarmee het bestuderen van seksevraagstukken wordt aangeduid) was inmiddels mede dank zij de bewonderenswaardige pioniersters van het eerste uur algemeen geaccepteerd. In alle universitaire

disciplines trof men vrouwelijke studenten aan en vrouwen hadden, wanneer zij dat ernstig wilden, toegang tot de hoogste functies in het wetenschappelijk bedrijf. De wetenschap, zo concludeerde Van der Kolff, kent geen sekse.

Bosch stelt deze conclusie ter discussie. Via een kwalitatieve analyse van het debat over vrouwenstudie tussen 1878 en 1948, dezelfde 70 jaar die *Zeventig jaar vrouwenstudie* belichtte, toont zij het 'geslacht van de wetenschap'. Ze baseerde haar studie op archiefmateriaal, waaronder bijvoorbeeld dat van de Vereniging van vrouwen met een academische opleiding, en op tijdschriften zoals het *Maandblad voor vrouwenstudie*. Ook maakte ze ruim gebruik van buitenlandse, vooral Amerikaanse publikaties over het onderwerp. Haar vraagstelling vat ze in termen van poststructuralistische betekenisgeving, maar dit theoretische kader leidt gelukkig niet tot onleesbaar jargon. In tegendeel, het boek is goed geschreven en blijft tot het einde boeien.

Een belangrijk element in haar betoog zijn de situatiegebonden strategieën die vrouwen moesten hanteren, wilden ze zich in de academische wereld kunnen handhaven. Een van de vroegste voorbeelden hiervan is de oprichting van vrouwelijke studentenverenigingen. Bosch plaatst dit initiatief in het perspectief van het heftige debat, dat medische deskundigen rond 1900 voerden over de vraag of 'echte vrouwen' wel geschikt waren voor de studie en omgekeerd. Academische vrouwen reageerden hierop met 'strategische gezelligheid': zij lieten door het creëren van een sfeervol eigen studentenleven zien dat studeren en 'vrouw-zijn' elkaar niet uitsloten.

Ruim tien jaar later hielp die strategie niet meer. Psychologen, de Groningse hoogleraar Heymans voorop, droegen toen met verve de empirisch onderbouwde stelling uit dat vrouwen, uitzonderingen natuurlijk daargelaten, uiteindelijk niet geschikt waren voor serieuze wetenschappelijke studie en hun diepste ontplooiing in de gezinstak vonden. Deze nieuwe aanval op het bestaansrecht van vrouwen in de wetenschap leidde tot twee verschillende strategieën. Onder aanvoering van de juriste Clara Wichmann propageerden sommigen het bestaan van een specifiek 'vrouwelijke wetenschap', die intuïtief zou zijn en rechtstreeks bruikbaar was in de vrouwelijke wereld van het gezin. Anderen, waaronder de lector Marianne van Herwerden, benadrukten exclusiviteit: de universiteit zou alleen toegankelijk moeten zijn voor een minderheid van serieuze vrouwen, die wetenschap boven huwelijk stelden.

Toen in de jaren dertig als gevolg van de economische crisis vrouwenstudie opnieuw een punt van discussie werd, grepen academische vrouwen op Wichmanns 'vrouwelijke wetenschap' terug. Hoe riskant die strategie wel was bleek in 1947. In het kader van de plannen voor reorganisatie van het hoger onderwijs gingen toen stemmen op om aan de universiteit een apart vrouwencurriculum in te stellen, met onder andere veel pedagogiek. Academische vrouwen verzetten zich met succes tegen die nieuwe vorm van marginalisering, deze keer door te stellen dat 'wetenschap geen sekse kent'. Bosch laat zien dat deze strategie ook de inhoud van het kort daarna verschenen *Zeventig jaar vrouwenstudie* bepaalde. Het boek verzweeg de dan nog steeds marginale positie van vrouwelijke wetenschappers, en presenteerde de geschiedenis van vrouwenstudie als een optimistisch verhaal van dappere pioniersters die onbevange het nieuwe, sekseloze land dat wetenschap heet betraden en het stormenderhand veroverden.

Bosch gebruikt een andere, meer pessimistische metafoer. Volgens haar waren de eerste vrouwen in de wetenschap geen pioniersters maar migranten, die als buitenstaanders een door mannen bewoond en geregeerd gebied binnentraden waar zij zich alleen dank zij uiteenlopende strategieën met vallen en opstaan konden handhaven. Vanuit dat perspectief heeft zij op boeiende en overtuigende wijze *Zeventig jaar vrouwenstudie* herschreven. Vanwege de rijkdom aan vaak nieuwe informatie is *Het geslacht van de wetenschap* bovendien te beschouwen als het nieuwe standaardwerk over de geschiedenis van vrouwen in het hoger onderwijs in Nederland.

Als *Het geslacht van de wetenschap* met de ogen van Bosch wordt gelezen, zit ook in dit standaardwerk een seksestrategie verstopt. Bosch presenteert 'vrouwelijke wetenschap' en 'wetenschap kent geen sekse' als op z'n minst riskante strategieën. Daarmee keert ze zich impliciet tegen twee vergelijkbare laat-twintigste eeuwse reacties op de nog immer problematische relatie tussen vrouwen en wetenschap: het propageren van een specifiek vrouwelijke wetenschapsstijl, en het poneren van de stelling dat sekse in het universitaire bedrijf een irrelevante categorie is. Ze biedt ook een alternatief. 'Succesvol en superieur' noemt ze de 'unieke' strategie die ze tegen het einde van haar boek presenteert: Westerdijks tactiek van humor en parodie. Bosch had wetenschapsters van de jaren negentig een slechtere strategie kunnen aanreiken.

M. van Essen

F. Kalshoven. *Over marxistische economie in Nederland, 1883-1939* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1993, Tinbergen institute research series XLV; Amsterdam: Thesis Publishers, Stichting Beheer IISG, 1993, 265 blz., f49,50, ISBN 90 5170 191 8).

De geschiedschrijving van het economisch denken in Nederland is, zoals Kalshoven opmerkt, pas meer recent gestart. Die van het marxistisch economisch denken bestond tot aan Kalshovens onderzoek nagenoeg nog niet. Zijn nu voorliggende dissertatie heeft een zogenaemde internalistische aanpak. Het is een gids voor de marxistische theorie, waarin de denkbeelden theorie-intern worden behandeld, namelijk los van hun historisch-maatschappelijke contexten. Hoewel de auteur de mogelijke invloed van externe factoren, dus de zin van een wel contextgebonden ideeëngeschiedenis, erkent, stelt hij toch dat theorie-interne factoren de doorslag geven. Geldt de economische theorie hier dan als een relatief gesloten entiteit met een hoofdzakelijk interne dynamiek?

Kalshoven onderscheidt het marxisme als economische theorie van het socialisme als een politieke overtuiging. Een socialist kan vanuit die overtuiging de marxistische economische theorie aanhangen, maar hij kan ook een reformistisch standpunt innemen en daarbij steunen op de neo-klassieke of keynesiaanse economische analyse. Een marxist beweegt zich binnen een bepaalde groep van basisleerstukken, onder meer het bekende boven-onderbouw schema en de meerwaardeleer (de zogenaemde arbeidswaardeleer).

Op basis van deze afgrenzing markeert de auteur de fasen van marxistisch-theoretische ontwikkeling in Nederland. Vanaf 1883, Marx' sterfjaar, tot 1900 was er, tegenover levendige ontwikkelingen met name in Duitsland en Rusland, in Nederland nog maar in beperkte zin sprake van marxisme. F. van der Goes was toen de theoretisch leider, maar een groot theoreticus was hij niet en bovendien was hij geoccupeerd door de oprichting van de SDAP. Interessant wordt de Nederlandse marxistische theorie, aldus Kalshoven, pas met de oprichting vanuit de SDAP van de periodiek *De nieuwe tijd*, waarin J. Saks rond 1900 Van der Goes als leidend theoreticus ontthront. Dan begint wat Kalshoven de bloeitijd van het 'Nederlandse-stijl-marxisme' noemt. Hoofdfiguren zijn dan, naast Saks, F. M. Wibaut, A. Pannekoek, J. van Gelderen (pseudoniem voor J. Fedder) en ook in deze jaren reeds S. de Wolff. Saks probeerde een speciale versie van Marx' arbeidswaardeleer te geven. Wibaut en vooral Saks vulden de marxiaanse theorie der kapitaalconcentratie aan met het voor hun tijd nieuwe verschijnsel der trusts en kartels. Pannekoek — internationaal vooraanstaand astronoom — richtte zich op de filosofische grondslagen in de vorm van zijn zogenaamde fenomenologische monisme. Hierin